

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: « **Формування лексичного боку мовлення у дітей з
псевдобульбарною дизартрією молодшого шкільного віку**»

Виконала: студентка 2 курсу, групи
Кор 11-М19з

Спеціальності 016 Спеціальна освіта
Логопедія. Спеціальна психологія
Свендер Богдана Іванівна

Керівник:
Ткач О.М., кандидат педагогічних наук,
старший викладач

Кам'янець-Подільський – 2020 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ЛЕКСИЧНОГО БОКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ З ПСЕВДОБУЛЬБАРНОЮ ДИЗАРТРИЄЮ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ (МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД)	23
1.1. Лексичний компонент мовлення як багаторівневий, складно-організований процес	23
1.2. Дизартрія як медико-психолого-логопедична проблема в контексті історико-культурного екскурсу.....	39
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО БОКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ З ПСЕВДОБУЛЬБАРНОЮ ДИЗАРТРИЄЮ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	69
2.1. Обстеження розвитку лексики у дітей старшого дошкільного віку з псевдобульбарною дизартрією	74
2.2. Результати дослідження актуального стану сформованості лексичних компонентів усного мовлення дітей старшого дошкільного віку з псевдобульбарною дизартрією.....	82
РОЗДІЛ 3. КОМПЛЕКСНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ТА КОРЕКЦІЇ ПОРУШЕНЬ ЛЕКСИЧНОГО БОКУ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З ПСЕВДОБУЛЬБАРНОЮ ДИЗАРТРИЄЮ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	111
3.1. Науково-методологічне обґрунтування комплексної методики формування та корекції порушень лексичного боку мовлення дітей з дизартрією старшого дошкільного віку	111

3.2. Мета, завдання, організація та зміст навчального експерименту.....	118
3.3. Комплексна методика корекції та розвитку лексичного боку мовлення у дітей з псевдобульбарною дизартрією	127
3.4. Узагальнені результати констатувального експерименту	156
ВИСНОВКИ	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	193
ДОДАТКИ	206

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

СДВ – старший дошкільний вік

НПСКУМ –нейропсихологічний компонент усного мовлення

ЛКУМ – лінгвістичний компонент усного мовлення ПСЛКУМ -
психолінгвістичний компонент усного мовлення ДЦП – дитячий
церебральний параліч

МДР – мінімальні дизартричні розлади

АД – артикуляційна диспраксія

ПД – просодичний дефіцит

ФНМ – фонетичний недорозвиток мовлення

ФФНМ – фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення

ЗНМ – загальний недорозвиток мовлення

ВСТУП

Актуальність теми. Народжуваність дітей з порушеннями ЦНС(відповідно, з дизартріями) сьогодні має стійку тенденцію до збільшення як в усьому світі, так і в Україні зокрема (О.Архіпова, Л.Белякова, О.Винарська, Н.Волоскова, М.Ейдінова, С.Зінченко, О.Корнєв, В.Мартинюк, О.Мастюкова, С.Миронова, Aronson, Brown, Greweel, Darley та ін.). Ці діти мають складні порушення в розвитку - мовленнєвому, комунікативному, психологічному. Дефекти усного мовлення (УМ), які зазвичай супроводжують цю категорію дітей, ускладнюють, а, інколи, й унеможливають процес їх успішної адаптації в загальноосвітньому інтегрованому просторі. Безперечно, такі діти складають стійку групу логопедичного ризику.

Дизартрія як медико-психолого-логопедична проблема є багатогранною та міжгалузевою. Зазначене мовленнєве порушення визначається як складний мовленнєвий синдром органічного генезу, що проявляється в неврологічних, психологічних та мовленнєвих симптомах, які виникають внаслідок впливу різних етіопатогенетичних факторів. Згідно досліджень О. Архіпової, Л. Лопатіної, О. Правдіної-Винарської, Н. Серебрякової, Л.Позднякової, В. Тарасун, С. Коноплястої, В. Галущенко, М. Шеремет, Н. Пахомової, О. Боряк та ін. провідними в структурі мовленнєвого дефекту є фонетичні розлади: порушення звуковимови та просодичних компонентів мовлення, які обумовлені іннерваційною недостатністю м'язів мовленнєвих органів (дихальних, голосових, артикуляційних). Структура дефекту при дизартрії у спеціальній літературі представлена як порушення всієї вимовної сторони та немовленнєвих процесів (О.Боряк, В.Галущенко, Л.Журба, С.Конопляста, Л.Лопатіна, І.Мамайчук, Н.Манько, Н.Пахомова, Л.Позднякова, О.Правдіна-Винарська, Н.Романенко, В.Тарасун, М.Шеремет, Л.Шипіцина та ін.).

Розвиток дітей з дизартріями старшого дошкільного віку (СДВ) сьогодні в Україні залишається однією із найбільш складних та недостатньо вирішених логопедичних проблем. Сьогодні вимагає сучасних розширених підходів до дефінітивно-понятійного змісту терміну «усне

мовлення». Науково-дефінітивний аналіз трактування поняття усного мовлення в різних наукових школах (Т.Ахутіна, М.Бахтін, Л.Виготський, О.Леонт'єв, Ю.Лотман, О.Лурія та ін.) показав, що, УМ не має однозначного визначення. У даному дослідженні *лексичний бік мовлення* – це логоінтеграційна система взаємозалежних структурних компонентів (психологічного, лінгвістичного, нейропсихологічного, психолінгвістичного, педагогічного), які і є показниками – тим індикатором, інформаційною системою, яка відображає стан, динаміку формування УМ як процесу, що контролюється.

Останні десятиріччя вивчення мовленнєвого розвитку дітей з дизартріями здійснювалося, в основному, в руслі логопедагогічних позицій – йдеться переважно про лінгвістичний підхід (О.Архіпова, О.Боряк, Л.Брюховських, В.Галущенко, С.Конопляста, Л.Лопатіна, Н.Пахомова, Є.Серебрякова, В.Тарасун, М.Шеремет та ін.). Сьогодні відчувається гострий дефіцит досліджень інших структурних компонентів УМ, які є не менш важливими для розуміння об'ємної картини УМ у дітей з дизартріями. Наявна практика одновекторного підходу до вивчення УМ пояснює фрагментарність вивчення проблеми дизартрії, тим самим не дає можливості розкрити глибину та тяжкість порушень мовленнєвого розвитку при дитячих дизартріях.

Україні немає сучасних комплексних міждисциплінарних досліджень лексичного боку дітей з дизартріями СДВ: пропонуються загальні підходи логокорекційної роботи без урахування форм дизартрії. Дефіцит системних робіт щодо корекції порушень при дизартріях (є лише загальні вказівки) гальмує загальний рівень ефективності подолання порушень УМ при дизартріях. Гостро стоїть питання спеціального диференційованого діагностично-корекційного впливу по подоланню вад УМ при дизартріях у старших дошкільників.

Об'єкт дослідження: корекційно-навчальний процес в спеціальних закладах для дітей з мовленнєвими порушеннями.

Предмет дослідження: комплексна методика корекції усного мовлення у старших дошкільників з дизартріями.

Мета дослідження: підвищення рівня усного мовлення у дітей з дизартріями за допомогою комплексної методики формування та корекції порушень усного мовлення у дітей старшого дошкільного віку при дизартріях.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні **завдання:**

Здійснити системний теоретико-методологічний, історичний та емпіричний аналіз проблеми УМ дітей з дизартріями СДВ з позиції міждисциплінарного підходу.

Розробити комплексну діагностику актуального стану УМ дітей з дизартріями

Дослідити стан сформованості усіх базових складових УМ у дітей старшого дошкільного віку при дизартріях.

Науково обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити ефективність комплексної методики формування та корекції порушень УМ у старших дошкільників при дизартріях.

Методи дослідження: *теоретичні*(аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення наукових даних у галузі логопедії, лінгвістики, психолінгвістики та нейропсихології з досліджуваної проблеми з метою визначення теоретико-методологічних засад дослідження, стану розробленості проблеми та перспективних напрямів її вирішення); *емпіричні* (аналіз історій хвороб та анамнестичних даних, бесід, анкетування; опитування батьків, логопедів; експерименти констатувального та формувального характеру для визначення стану сформованості структурних компонентів УМ дітей з дизартріями, рівнів їх розвитку та перевірки ефективності механізму реалізації комплексної методики корекційного впливу на розвиток УМ дітей з дизартріями СДВ); *методи обробки даних*(якісний аналіз та кількісна обробка результатів експерименту за допомогою методів математичної статистики (гіпотеза нормальності, критерій χ^2 -Пірсона).

Теоретико-методологічною основою дослідження є культурно-історична теорія розвитку людини та її вищих психічних функцій (Л.Виготський, О.Запорожець, О.Леонт'єв, О.Лурія та ін.); психолого-педагогічна теорія корекційної спрямованості навчання та виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку (Л.Виготський, М.Земцова, О.Литвак, І.Моргуліс,

В.Синьов, Л.Фомічова та ін.); психолінгвістичні та нейропсихологічні вчення про розвиток УМ дитини в процесі онто- та дизонтогенезу (Т.Ахутіна, В.Бельтюков, Р.Левіна, О.Лурія, В.Орфінська, Є.Соботович, В.Тарасун, С.Цейтлін, М.Шеремет та ін.); вчення про взаємообумовленість та взаємозалежність між УМ та станом моторної сфери дитини (О.Архіпова, О.Винарська, І.Горелов, М.Жинкін, М.Кольцова та ін.); вчення про мовну здатність та мовну активність (О.Лурія, М.Хомський та ін.); холістичне вчення про людину (Б.Ананьєв, Ф.Капра, В.Мерлін, Н.Шривастава, К.Юнг, U.Rai та ін.).

Практичне значення дослідження полягає в розробці комплексної діагностики актуального стану УМ дітей з дизартріями, що дає змогу встановити рівень сформованості кожного базового компонента УМ для визначення загального рівня УМ у дітей СДВ. Розроблена комплексна методика корекційно-розвивальної логопедичної роботи підвищує рівень сформованості УМ в цілому і за всіма його базовими компонентами та може використовуватися в логопедичній роботі в дошкільних закладах освіти, у навчально-виховному процесі в умовах інтегрованої освіти. Отримані результати можуть бути використані в навчальному процесі вищих педагогічних закладів; на відповідних курсах у системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців за спеціальністю 016 Спеціальна освіта; у подальших наукових дослідженнях.

Експериментальна база дослідження. Упровадження в практику результатів дослідження відбулося в освітніх закладах: СЗДО «Ясла-садок» № 193); Комунальний заклад «Дошкільний навчальний заклад (Ясла-садок) № 2» (м.Чернівці); Центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів (м.Кіцмань, чернівецька обл.)

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дипломної роботи доповідалися на регіональних конференціях. Їх результати опубліковані у збірнику наукових праць студентів та магістрантів факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології у 2020р. (Свендер Б. Диференційна діагностика різних форм дизартрії // Збірник наукових праць студентів та магістрантів факультету корекційної та соціальної педагогіки і психології / за ред. Н.С, Гаврилової. – Вип.13. частина 2. – Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В. 2020. – С. 151-156.)

Структура та обсяг дисертації. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

ВИСНОВКИ

За результатами теоретико-експериментального дослідження зроблено такі висновки:

Здійснено теоретико-емпіричний аналіз діагностичного етапу дослідження УМ старших дошкільників з дизартріями: підтверджено та розкрито актуальність, складність, масштабність та багатогранність проблеми корекції порушень УМ дітей з дизартріями; актуальність та перспективність дослідження обраної проблеми зумовлена: стійкою тенденцією до збільшення дітей з порушеннями ЦНС (відповідно, з дизартріями); наявною практикою одновекторного підходу до діагностики, формування та корекції порушення УМ дітей з дизартріями СДВ; фрагментарністю вивчення проблеми дизартрії, що не дає можливості розкрити глибину та тяжкість порушень мовленнєвого розвитку при дитячих дизартріях; відсутністю в Україні сучасних комплексних міждисциплінарних досліджень УМ дітей з дизартріями СДВ; недостатнім рівнем ефективності логопедичної корекції; необхідністю спеціального диференційованого діагностично-корекційного впливу по подоланню вад УМ при дизартріях у старших дошкільників.

Здійснено системний теоретико-методологічний, історичний та емпіричний аналіз проблеми УМ дітей з дизартріями СДВ з позиції міждисциплінарного підходу.

Досліджено дефініцію усного мовлення з позиції міждисциплінарного підходу: психологічного, лінгвістичного, психолінгвістичного, нейропсихологічного, педагогічного. Доведено, що УМ – це логоінтеграційна система взаємозалежних структурних компонентів (психологічного, лінгвістичного, нейропсихологічного, психолінгвістичного, педагогічного), які і є показниками УМ – тим індикатором, інформаційною системою, яка відображає стан, динаміку формування УМ як процесу, що контролюється. Саме такий підхід покладено в основу сучасного розуміння УМ.

Здійснено історіографічне дослідження дизартрії як медико-психолого-логопедичної проблеми. Це дозволило, по-перше, виділити історичні періоди вивчення дизартрії: перший (початковий) період (кінець 19 ст.) - період клінічної симптоматики або клініко-симптомологічний, який представлений вченими-лікарями зарубіжної та російської дореволюційної наукових шкіл; другий період (перша половина 20 ст.) – період уточнення клінічної симптоматики, початковий логосимптоматичний період, який представлений вченими зарубіжної школи та вченими радянської школи; третій період (середина 20 ст.) - діагностично-термінологічний, який представлений вченими зарубіжної та радянської школи; четвертий період (друга половина

ст.) - етіопатогенетичний та корекційно-педагогічний; п'ятий період (початок 21ст.) - інноваційний корекційно-педагогічний.

По-друге, розкрити складність, різноплановість та багатоаспектність дизартрії як наукової проблеми. По-третє, визначити дизартрію у дітей як «дизартрію розвитку», враховуючи механізми та симптоматику розладів дизонтогенетичного типу у дітей, які суттєво відрізняються від набутих порушень у дорослих. По-четверте, встановити місце дизартрії у систематиці мовленнєвих порушень.

Розроблено комплексну багатофункціональну методика вивчення актуального стану сформованості УМ дітей з дизартріями СДВ та викладено результати на практично-діагностичному етапі.

Здійснено багатовекторне дослідження УМ дітей з дизартріями СДВ у чотирьох стратегічних напрямках (психолого-педагогічному, нейропсихологічному, лінгвістичному та психолінгвістичному). Це забезпечило можливість отримання багатоаспектних даних щодо розвитку УМ дітей з дизартріями, – розкрити об'ємну картину УМ з дизартріями СДВ. Встановлено, що природа і механізми порушень УМ при дизартріях мають складний, багаторівневий, мультифакторний характер. Якісно-кількісний аналіз стану УМ забезпечив розуміння як глибини так і тяжкості порушень УМ дітей з дизартріями. З'явилися науково-обґрунтовані підстави вперше

зазначити нову типологію профільно-модульних варіантів порушень УМ у дітей з дизартріями.

Психолого-педагогічний напрям дослідження УМ забезпечив можливість встановити, що особливості психофізичного розвитку раннього віку дітей з дизартріями пояснюють природу, механізми та симптоматику дитячих дизартрій, що дозволило дослідити дизонтогенез УМ у цих дітей. З'ясовано, що дизонтогенез УМ у дітей з дизартріями обумовлений порушеннями вроджених програм ЦНС: дифузної обробки координації фонаторно-дихальних механізмів, слухових обернених аферентацій, моторної кінетичної програми та, у деяких випадках, смислової програми забезпечення та регуляції мовленнєвого акту. Дослідження раннього психомоторного розвитку дітей з дизартріями забезпечило можливість виділити категорії дітей з дизартріями: 1) діти з ДЦП (27,7%); 2) діти із ІДР (ізолювана дизартрія розвитку) (72,3%). Більш того, вдалося визначити навіть підкатегорії дітей із ІДР: а) діти з дизартріями зі складними органічними ураженнями головного мозку (СОУГМ (4,2%)) - (пухлини головного мозку, гідроцефалії, черепно-мозкові травми тощо); б) діти з дизартріями без складних уражень головного мозку (БСУГМ (68,1%)).

Використання на діагностичному етапі методик нейропсихологічного, лінгвістичного та психолінгвістичного змісту з урахуванням вікових нормативних показників розвитку, структури дефекту дало можливість багатоаспектної діагностики актуального стану УМ згідно основних параметрів УМ дітей з дизартріями СДВ.

Здійснено *профільно-модульний* (якісно-кількісний) аналіз УМ дітей з дизартріями різних категорій. *Профільно-модульний аналіз* УМ визначено як своєрідний логопедичний естамп зв'язку покомпонентного аналізу УМ із моделлю програмного забезпечення УМ. Виділені такі *профілі* УМ: онтогенетичний (46,1%) (діти з мінімальними дизартричними розладами (артикуляційними диспраксіями та просодичним дефіцитом) та дизонтогенетичний: а) класична («чиста») дизартрія (16,9%); б) дизартрія у

складі комбінованого мовленнєвого дефекту (дизартрія+заїкування (13,5%) та дизартрія+моторна алалія (23,5%). Кількісна (рівнева) оцінка стану УМ дозволила виділити модулі УМ (МУМ): помірно порушений (23,6%), середньо порушений (22,5%), важко порушений (18,8%), глибоко порушений (12,8%), тотально порушений (22,3%).

Розроблена решітка варіантів модулів УМ дітей з дизартріями СДВ на підставі кількісних (рівневих) показників стану сформованості структурних компонентів УМ (нейропсихологічного, лінгвістичного, психолінгвістичного), категорії дітей з дизартріями (ДЦП, ІДР) та кількості дітей. Достатньо доказова багатоконпонентна експериментальна база даних дослідження УМ у розрізі профільно-модульного аналізу УМ дітей-дизартриків різних категорій дозволила побачити та виявити глибину та тяжкість УМ дітей різних категорій з дизартріями СДВ. У результаті багатофакторного аналізу агрегованих даних діагностики УМ дітей з

дизартріями виявлено закономірності, взаємозалежність та взаємообумовленість стану сформованості базових компонентів УМ, структури та механізму дефекту при дизартріях та здатності до програмного забезпечення УМ. Це забезпечило можливість описати цілісну картину УМ у дітей з дизартричними розладами СДВ.

Класифіковано дизартрію за ступенем тяжкості: 1-ий ступінь дизартричних розладів – легкий (мінімальні дизартричні розлади (МДР, 60,1% - діти з ІДР, 4,2% - діти з ДЦП) – це діти або з АД (артикуляційними диспраксіями), або з ПД (просодичним дефіцитом); 2-ий ступінь– виражений (ВД – виражена дизартрія; 12,2% - діти з ІДР, 12,3% - діти з ДЦП); 3-ій ступінь – глибокий (ГД – глибока дизартрія, 11,2% - діти з ДЦП). Вдалося пояснити зв'язок між профільно-модульним аналізом УМ дітей-дизартриків різних категорій та ступенями тяжкості дизартрії. Це дозволило провести паралелі між структурою УМ, дизонтогенезом УМ при дизартріях та структурою дефекту при дизартріях у дітей різних категорій. Така екстраполяція лінійного зв'язку надала можливість розширити наше

уявлення про моторну програму синтагми та вперше виділити третій рівень моторної програми синтагми (до двох базових за Т. Ахутіною) – *рівень регуляції інтонації*. Аналіз УМ у контексті трьохрівневого моторного програмного забезпечення виявив можливість розкрити механізм та структуру дизартричних розладів у дітей різних категорій з позиції етіопатогенезу порушень дизартрії. Це є підтвердженням того, що можливість поєднати такі показники лінгвістичного компоненту УМ як дихання, голосоутворення та просодії з моторною програмою синтагми виявилася виправданою.

Вперше здійснено порівняльне дослідження УМ у дітей з ІДР та дизартрією при ДЦП, враховуючи природу та механізми дизартричних розладів, який утвердив, що актуальний стан сформованості структурних компонентів УМ в кількісно-якісних характеристиках має як подібні так і відмінні риси.

Розроблено та визначено решітку УМ, яка відображає логоструктуру УМ дітей з дизартріями СДВ як агрегований результат дослідження УМ дітей з дизартріями з позиції міждисциплінарного та етіопатогенетичного підходів. *Решітка УМ* представлена графічним записом (таблицею) для визначення актуального стану особливостей УМ дітей з дизартріями. Вздовж однієї сторони таблиці розташовані профілі УМ дітей з дизартріями, вздовж другої зазначені: 1) модуль УМ; 2) ступінь тяжкості дизартричних розладів; 3) стан базових складових УМ (нейропсихологічного, лінгвістичного та психолінгвістичного компонентів УМ); 4) форма дизартрії; 5) здатність дитини з дизартрією до програмного забезпечення УМ; 6) категорія дитини-дизартика; 7) кількість дітей.

Це забезпечило диференційований підхід формування та корекції УМ дітей з дизартріями СДВ

На підставі інноваційних підходів розуміння механізмів та структури УМ дітей з дизартріями СДВ обґрунтовано та апробовано комплексну методику (КМ) формування та корекції порушень УМ у дітей з

дизартріями СДВ через створення відповідного алгоритму функціонування та забезпечення його змісту на засадах синергетично-емергентного підходу та експериментально доведено її ефективність.

Вираження синергетично-емергентного підходу як визначального у формульованому експерименті ми вбачали у трьох площинах. Перша площина обумовлена синергетичними зв'язками між дефініцією УМ як логоінтеграційного утворення та його зв'язком із програмним забезпеченням УМ. Друга площина представлена емергентністю, яка акцентувала увагу на новизні, неподібності, якості та глибині (впровадження інноваційних напрямів корекції – енерго-інформаційного (методів сахаджа-йоги) та англо-інформаційного (застосування англійської мови). Третя площина об'єднала загальні підходи і синергії, і емергентності, а саме: послідовності, системності та цілісності. Ця площина підсилила сумісну кооперативну дію підсистем єдиної КМ, тим самим обумовила взаємозв'язок усіх напрямів, етапів та змістових блоків КМ формування та корекції УМ дітей з дизартріями СДВ.

Впровадження як класичних, так й інноваційних технологій базового етапу корекційно-розвивального блоку підсилило ефективність комплексного підходу до корекції порушень УМ дітей з дизартріями та забезпечувало значне покращення у всіх дітей стану м'язового тону мимічної, артикуляційної мускулатури, системи дихання та голосу. Досліджено, що методи сахаджа-йоги позитивно впливали на роботу «тонкого» енерго-інформаційного тіла (невидиму польову структуру) дитини. Через спонтанний внутрішній глибинний процес відбувався енерго-вібраційний баланс дитини, як наслідок – гармонізація психо-фізичного стану дітей з дизартріями. Це забезпечувало позитивний вплив на узгодження м'язів системи артикуляції, дихання та голосу дітей з дизартріями. Методи сахаджа-йоги допомогли активізувати роботу парасимпатичної нервової системи, прискорити нормалізацію порушеної оберненої кінестетичної аферентації у дітей з дизартріями, що є важливою ланкою цілісної функціональної системи

мови та мовлення; енерго-вібраційне забезпечення УМ дітей з дизартріями посприяло духовному (глибинному) розвитку УМ таких дітей.

Особливості фонетики та інтонації англійської мови, які відрізняються від фонетико-інтонаційних особливостей української мови, мали також позитивний вплив на тонусний стан мовленнєвого апарату (дихання, голосоутворення, артикуляції) та просодії у дітей з дизартріями, підтвердив факт розвитку їх мовної активності, що у свою чергу підвищувало (розвивало) їх мовну здатність говорити рідною мовою.

Узагальнені результати впровадження комплексного підходу до корекції УМ дітей СДВ при дизартріях довели ефективність КМ корекції та формування порушень УМ дітей СДВ з дизартріями різних категорій. Вдалося забезпечити диференційований підхід з опорою на профілі УМ, модулі УМ, різну категорію дітей з дизартріями (ДЦП та ІДР), ступені тяжкості дизартрії (МДР, ВД, ГД), форми дизартрії (синдромологічний підхід), стан програмного забезпечення УМ у дітей з дизартріями СДВ.

Виявлено динамічне зростання показників нейропсихологічного, лінгвістичного, психолінгвістичного компонентів УМ у всіх дітей експериментальної групи, що, у свою чергу, забезпечило формування порушених ланок програмування УМ у дітей різних категорій з дизартріями. Це підтвердило правильність стратегічної позиції покомпонентного аналізу УМ дітей різних категорій при дизартріях із моделлю програмного забезпечення УМ.

Диференційована системна корекція УМ дітей з дизартріями СДВ забезпечила позитивну кількісно-якісну зміну стану УМ дітей з дизартріями, яка проявила себе у позитивній динаміці на користь більш сформованих рівнів УМ (динамічній зміні решітки модулів УМ) та можливому переході та динамічній зміні профілів УМ у дітей з дизартріями СДВ.

Виявлено специфіку формування УМ у дітей різних категорій при корекції класичної «чистої» дизартрії та комбінованому варіанті УМ (дизартрія+заїкування, дизартрія+моторна алалія); зазначено можливі

перебіги ступенів тяжкості дизартрії у дітей різних категорій; забезпечено можливість продовжити порівняльний аналіз дизартрій у дітей різних категорій (ДЦП та ІДР (СОУГМ, БСУГМ)).

Якісно-кількісний аналіз особливостей корекції та формування УМ дітей з дизартріями на засадах синергетично-емергентного підходу забезпечив можливість динамічної зміни решітки УМ дітей з дизартріями СДВ - своєрідного констатувально-формуального результату об'ємного системного дослідження УМ у дітей з дизартріями СДВ у порівняльному аналізі, яка виявила усі можливості розвитку УМ у дітей з дизартріями СДВ.

Доведено ефективний перехід дизонтогенетичних профілів УМ на профілі меншої складності та зміну модуля УМ з нижчого на більш вищий рівень: УН - з 46,1% до 64,3% абсолютної норми (МУМ від ПП до Н); Д+А -

23,% до 9,3% без алалічної симптоматики (МУМ: від ГП та ТП до ВП та ПП); Д+З з 13,5% до 6,7 % та 2,8% до заїкування без дизартрії (МУМ: від ГП до ВП та СП). Таке підвищення рівня УМ у старших дошкільників з дизартріями збільшило їх кількість майже утричі до мовленнєвої норми. Це забезпечило можливість вийти цим дітям із групи логопедичного ризику, відповідно пройти успішну адаптацію в загальноосвітньому інтегрованому просторі.

Можливості профільно-модульного аналізу УМ дітей з дизартріями різних категорій СДВ на етапі формуального експерименту запевнили у його універсальній здатності забезпечення не лише логопедичної діагностики, але й корекції. Є усі підстави *профільно-модульний аналіз* УМ дітей з будь-якими мовленнєвими порушеннями назвати *мета-підходом-*

діагностично-формувальним інструментом міждисциплінарного дослідження УМ дітей СДВ.

Отже, синергетично-емергентні засади комплексної методики формування та корекції УМ дітей з дизартріями, на наш погляд, дозволили урівноважити терези значущості між діагностичним та корекційним процесами та визначити подальшу перспективність розвитку даної наукової

проблеми. Ми вважаємо, що ідея аналізу корекції та формування УМ дітей з дизартріями з точки зору синергії та емергентності одночасно є одним із перспективних напрямів сучасної логопедії (створення медико-психолого-педагогічних програм для молоді та вагітних жінок з метою просвітницької діяльності та надання знань про збереження та розвиток енерго-вібраційного потенціалу людини, регуляції психо-емоційного стану, розвитку духовної сфери людини; науково-методичного посібника «Йога в логопедичній практиці (енерго-вібраційний підхід»)).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Икар, 2009. — 448 с.

Актуальные проблемы коррекционной педагогики и психологии: сборник научных трудов / под общ. ред. М.К. Шеремет, Н.В. Базымы. – К.: ДІА. – 2015. – 314 с.

Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания // Избр. психол. труды: в 2 т. – М.: Педагогика, 1980. –Т. 1. – с. 16-178.

Архипова Е.Ф. Стертая дизартрия у детей: учебное пособие / Е.Ф. Архипова. – М.: АСТ: Астрель, 2006. – 319 с. – (высшая школа).

Архипова Е.Ф. Коррекционно-логопедическая работа по преодолению стертой дизартрии у детей. М.: АСТ: Астрель, 2008. – 254, [2] с.: ил. – (Высшая школа).

Архипова Е.Ф. Логопедический массаж при дизартрии / Е.Ф. Архипова. – М.: АСТ: Астрель; Владимир: ВКТ, 2009. – 123, [5] с.: (Библиотека логопеда).

Архипова Е.Ф. Коррекционно-логопедическая работа с детьми, страдающими церебральным параличом, на первом году жизни: Методические рекомендации. – М., 1982. –27 с.

Ахутина Т.В. Порождение речи. Нейролингвистический анализ синтаксиса. – М., 1989.- 215 с.

Ахутина Т.В., Горелов И.Н., Залевская А.А. Исследование речевого мышления в психоллингвистике. – М.: Наука, 1985. – 237 с.

Бабина Г.В., Идее Р.Е. Лингвистические и психоллингвистические аспекты организации работы произносительной стороны речи у детей с дизартрией //Психоллингвистика и современная логопедия. - М., 1997. – С. 60-69.

Бадалян Л.О. Невропатология. Учебник для ВУЗов. 2-е изд., перераб. — М.: Просвещение, 1987. — 317 с: ил.

Бахтин М.М. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук. – М.: АCADEMIA, 2000. – С.265-280.

Бельтюков В.И. О закономерностях развития речевой функции в онтогенезе // Вопросы психологии, 1989, №.1, с. 15-22.

Бельтюков В.И. Системный процесс саморазвития живой природы. - М.; СПб.: НОУ-Союз, 2003. – 255с.:ил.

Бельтюков В.И. Системный анализ онтогенеза фонемного строя языка // Теоретические и прикладные исследования психологии речи / Под ред. Т.Н. Ушаковой, Н.Д. Павловой, И.А. Зачесовой. — М, 1988. — С. 72–91.

Белякова Л.И., Волоскова Н.Н. Логопедия. Дизартрия. - М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2009. – 287 с.

Белякова Л.И., Дьякова Е.А. Логопедия. Заикание. Учебное пособие для студентов дефектологических факультетов высших педагогических учебных заведений. Издание 2-е, дополненное и переработанное. – М.: В. Секачев, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 320 с.

Белякова Л.И., Филатова Ю.О. Диагностика речевых нарушений // Дефектология. - 2007. - № 3.

Бехтерев В.М. Объективная психология. –М.: Наука, 1991. – 480 с.

Блысина И. В. Массаж в коррекции артикуляторных расстройств [Текст] / И.В. Блысина, А.В. Ковшиков. С-Пб., 1995.

Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – СПб.: Питер, 2008. – 400 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»)..

Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1997. – С.291-323.

Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – (Язык. Семиотика. Культура. Малая серия). – С.13-61.

Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст]: Близько 170000 сл. та словосполучень / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел.– К.; Ірпінь: Перун, 2001. – 1440 с.

Винарская.Е.Н. Раннее речевое развитие ребенка и проблемы дефектологии: Периодика раннего развития. Эмоциональные предпосылки освоения языка. – М.: Просвещение, 1987.– 165 с.

Винарская Е.Н. Дизартрия. – М.: АСТ: Астрель, Хранитель, 2006. - 89, [3]с.

Винарская Е.Н., Пулатов А.М. Дизартрия и ее топиико-диагностическое значение в клинике очаговых поражений мозга. — Ташкент, 1989.-С.3-134.

Визель Т.Г. Основы нейропсихологии. М.: АСТ: Астрель, 2009. – 384, [16] с.: ил.- (Высшая школа).

Волкова Л.С., Лалаева Р.И., Мастюкова А.М. и др. Логопедия. Учеб. Пособие высш. Учеб.для студентов пед. институтов по специальности Дефектология. — Под ред. Л.С. Волковой. — М.: Просвещение, 1989. — 528с.: ил.

Волкова Г.А. Логопедическая ритмика: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – 272 с. – (Коррекционная педагогика).

Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти т. – Т.4: Детская психология // Под ред. Эльконина Б.Д.- М.: Педагогика, 1984.- 432 с.

Выготский Л.С. Развитие устной речи / Л.С.Выготский // Собр.соч.: В.6 т. – М.: Просвещение, 1982. – Т.3. – с.164-176.

Выготский Л.С. Основы дефектологии. – СПб.: Издательство «Лань», 2003. – 656 с. – (Учебники для вузов. Специальная литература).

Галущенко В.І. Особливості формування просодичного компонента мовлення у дітей зі стертою формою дизартрії: дис...канд. пед. наук: 13.00.03 – К., 2012. – 247 с.

Гленн Доман. Что делать, если у вашего ребенка повреждение мозга – What To Do About Your Brain-injured Child / Перевод С. Л. Калинина. — Рига: JuridiskaisbirojsVindex, SIA, 2007. — 329 с.

Глозман Ж.М., Потанина А.Ю., Соболева А.Е. Нейропсихологическая диагностика в дошкольном возрасте. 2-е изд.- СПб.: Питер, 2008.- 80 с.

Глухов В.П. Основы психолингвистики. М.: АСТ: Астрель, 2008. – 351, [1]с.

Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации / И.Н. Горелов. – М.: Издательство «Наука», 1980. – 104 с.

Горелов И.Н. Избранные труды по психолингвистике. – М.: Изд-во Лабиринт, 2003. – 320 с.: ил.

Дефектологічний словник / Бондар В.І., Синьов В.М., ... Соботович Є.Ф. та ін. За ред. акад. В.І. Бондаря, акад. В.М. Синьова. – К.: «МП Леся», 2011.

Діти з особливими потребами у початковій школі: поради батькам: Книга 3. / За ред. В.І. Бондаря, В.В. Засенка. – К.: Наук. світ, 2006. – 212с.

Дьякова Е.Л. Логопедический массаж: Учебное пособие для студентов высш. уч. заведений. 2-е изд. испр. -М. Издательский центр "Академия", 2005. -96с. [8]л. ил.

Жукова Н.С. Логопедия. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников / Н.С.Жукова, Е.М. Мастюкова, Т.Б. Филичева. - Екатеринбург: ЛИТУР, 2004. - 320 с.

Жукова Н.С.Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. – М.: Соц.-полит. журн., 1994. – с. 3-96.

Заплатна С.М. Сучасний підхід до проблеми логопедичного обстеження дітей з недорозвитком мовлення // Педагогіка та методики: спеціальні Зб. наукових статей. Вип. II. – К.: Вид-во НПУ ім М.П. Драгоманова, 2002. – С. 8-13.

46. Зеньковский В.В. Психология детства: Учеб. пособие для вузов / В. В. Зеньковский. – Екатеринбург: Деловая книга, 1995. – 348 с. – (Философско-психологическая библиотека).

Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности. – М., 2001.-429с.

Знание реальности (всемирная культура и духовность)// Альманах № 1. – Украина, Киев, 2001. – 80 с.

Ермолаева М.В. Психология развивающей и коррекционной работы с дошкольниками.– 2-е изд. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2002. – 176 с. (Серия «Библиотека школьного психолога»).

50. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. – М.: Русский язык, 2000. – 1233 с.

Ипполитова М.В., Мастюкова Е.М. Нарушения речи у детей с церебральным параличом. - М., 1985.

Касавин И.Т. Миграция. Креативность. Текст. Проблемы неклассической теории познания. - СПб: РХГИ, 1999. – С.272-308.

Конопляста С.Ю. Розвиток дітей із вродженими незрощеннями губи та піднебіння. Теорія та практика: Монографія – Київ. – НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – 287с.

Конопляста С.Ю. Психолого-педагогічні основи комплексної корекції мовленнєвого розвитку дітей з ринолалією: Автореферат дис... док. пед. наук. – К., 2010. – 46 с.

Конопляста С.Ю., Сак Т.В. Логопсихологія: навч. посіб. / С.Ю. Конопляста, Т.В. Сак; за ред. М.К. Шеремет. – К.: Знання, 2010. – 293 с.

Конопляста С.Ю. Ринолалія від А до Я: Монографія. – К.: Книга-плюс, 2015. – 312 с.

Кормич А.І., Багацький В.В. Культурологія (історія і теорія світової культури ХХ ст.). Навчальний посібник. Одіссей, Харків, - 2002.

Корнев А.Я. Основы логопатологии детского возраста. Клинические и психологические аспекты. – СПб.: Речь. - 2006. – 380 с.: ил.

Корсакова Н.К., Микадзе Ю.В., Балашова Е.Ю. Неудачающие дети: нейропсихологическая диагностика трудностей в обучении младших школьников. Издание второе, дополненное. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 160 с.

Краузе Е.Н. Логопедический массаж и артикуляционная гимнастика: Практическое пособие. – 3-е изд. – СПб.: КОРОНА-Век, 2007. – 80 с.: ил.

Лазурский А.Ф. Психология общая и экспериментальная // Избранные труды по общей психологии. Психология общая и экспериментальная. – СПб.: Алетейя, 2001. – 288 с.

Лалаева Р. И. Методика психолингвистического исследования нарушений речи. Уч.-метод. Пос. СПб.:Наука Питер, 2006. - 103 с.

Лебединский В.В. Проблема развития в норме и патологии / Е.Д. Хомская, Т.В. Ахутина (ред.) I Международная конференция памяти А.Р. Лурия. Сб. докладов. – М.: РПО, 1998, с. 193-201.

Левченко И.Ю., Приходько О.Г. Технологии обучения и воспитания детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата. - М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 192 с.

Логопедическая диагностика и коррекция нарушений речи у детей: Сб. методических рекомендаций. – СПб., Москва: САГА: ФОРУМ, 2006. - 272 с.

Лопатина Л.В. Особенности восприятия и воспроизведения интонационной структуры предложения дошкольниками со стертой дизартрией // Психолингвистика и современная логопедия. - М., 1997.

Лопатина Л.В., Серебрякова Н.В. Преодоление речевых нарушений у дошкольников (коррекция стертой дизартрии). - СПб., 2001.

Лотман Ю.М. Семиотика культуры и понятие текста // Лотман Ю.М. Избранные статьи. Т. 1. - Таллинн, 1992. - С. 129-132.

Лубовский В.И. Развитие словесной регуляции действий у детей. – М.: Педагогика, 1978. – 224 с.

Лурия А.Р. Язык и сознание. Под редакцией Е. Д. Хомской. Изд-во Моск. ун-та, 1979, 320 с.

Любан-Плоцца Б., Побережная Г., Белов О. Музыка и психика: Слушать душой. / Б. Любан-Плоцца, Г. Побережная, О. Белов. – «АДЕФ-Украина». – 2002. – 200 с.

72. Ляпидевский С.С. Невропатология. Естественнонаучные основы специальной педагогики . Учебник для студентов вузов. — Под ред. В.И. Селиверстова. — М.: Владос, 2000. — 384 с. — (Коррекционная педагогика).

Мамайчук И.И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами развития. - СПб., 2006.

Манелис Н.Г. Нейропсихологические закономерности нормального развития Школа здоровья, 1999, № 1, с. 8-24.

Мартинюк В. Ю. Мінімальна мозкова дисфункція :навч. посібник / В. Ю. Мартинюк, С. М. Зінченко. – К.: Інтермед., 2011. – 168 с. 8.

Марцинковская Т.Д. История детской психологии: Учебник для студ. пед. вузов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 272 с.

Мастюкова Е.М. Дизартрия //Логопедия. - М., 1989 - 2002.

Мастюкова Е.М. Особенности личности учащихся с церебральным параличом // Особенности психофизического развития учащихся специальных школ для детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата. - М., 1985.

Мастюкова Е.М., Московкина А.Г. Основы генетики: Клинико-генетические основы коррекционной педагогики и психологии: Учеб. пособие для студ. пед. высш. учеб. заведений / Под ред. В.И. Селиверстова, Б.П. Пузанова. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 368 с. – (Коррекционная педагогика).

Матеріали міжнародних наукових конференцій: «Електромагнітні випромінювання в біології та практичне використання її позитивних ефектів», «Україна як первінь індоєвропейської спільноти: духовна місія, витоки, перспективи». – Біла Церква, 2004.- 101 с.

Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению / Є.Ф. Соботович, Л.Е. Андрусин, Л.И. Бартенева, Э.А. Данилавичюте, В.В. Тищенко, Л.И. Трофименко. – К.: ПП «Компанія «Актуальна освіта», 1998. – 127 с.

Микадзе Ю.В. Дифференциальная нейропсихология детского возраста // Вопросы психологии, 2002, № 4, с. 111-119.

Мухина, А.Я. Речедвигательная ритмика / А.Я. Мухина. – М.: АСТ: Астрель; Владимир: ВКТ, 2009. – 123, [5] с.: ил. – (Библиотека логопеда).

Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь/Л.Л. Нелюбин. — 3-е изд., перераб.— М.: Флинта: Наука, 2003. — 320 с.

85. Никольская А.А. Возрастная и педагогическая психология дореволюционной России. – Дубна, 1995.

Нирмала Шривастава. Метасовременная эпоха: Пер. с англ. – Московский Союз Сахаджа Йогов, 1998. – 298 с.

Обухова Л.Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы. – М.: Тривола, 1997. – 352 с.: ил.

Пахомова Н. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до навчання в школі: дис... канд. пед. наук: 13.00.03. – К., 2006.

Понятийно-терминологический словарь логопеда / Под ред. В.И. Селиверстова. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1997. – 400 с.

Потебня А.А. Полное собрание трудов: Мысль и язык. – М.: Лабиринт, 1999. – С.27-45.

Приходько О.Г. Особенности логопедической работы при дизартрии с детьми, страдающими ДЦП и другими видами неврологической патологии // Развитие и коррекция. - М., 1999.

Приходько О.Г. Воспитание и обучение детей раннего школьного возраста с нарушениями опорно-двигательного аппарата // Специальная дошкольная педагогика. - М., 2001.

Приходько О.Г. Логопедический массаж при коррекции дизартрических нарушений речи у детей раннего и дошкольного возраста. – СПб. КАРО, 2008. – 160 с. – (Серия «Мастер-класс логопеда»).

Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми.- Полтава: Довкілля.- К., 2008.- 712 с.

Семенова К.А., Мастюкова Е.М., Смуглин МЛ. Дизартрии // Хрестоматия по логопедии: В 2-х тт. Т. I / Под ред. Л.С. Волковой, В.И. Селиверстова. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 560 с.: ил.

Сербина Л.Ф., Волоскова Н.Н. Дизартрия: клинический, нейролингвистический, психолого-педагогический аспект проблемы. Учебно-методическое пособие. - Ставрополь, 1996.

Сикорский И.А. О развитии речи у детей // Собрание сочинений. – Киев, 1899. – Т. 2.

Симерницкая Э.Г. Мозг человека и психические процессы в онтогенезе. – М.: МГУ, 1985. – 192 с.

Словник української мови. В 11 т. — Київ: Наукова думка, 1970–1980.

Сметанкин А. А. Учитель здоровья. Дыхание по Сметанкину. – СПб.: ЗАО «Биосвязь», 2007. – 160 с.

Скворцов И. А., Ермоленко Н.А. Развитие нервной системы у детей в норме и патологии. – М.: Медпресс-информ, 2003. – 372 с.

Скворцов И. А., Адаминская Г.А., Нефедова И.В. Модифицированная методика нейропсихологической диагностики и коррекции при нарушении развития высших психических функций у детей: Учебно-методическое пособие. – М.: Тривола, 2000. – 50 с., ил.

Соботович Є.Ф. Спеціальна педагогіка / Є.Ф. Соботович // Український радянський енциклопедичний словник. – К.: УРЕС, 1989.

Соботович Є.Ф. Порушення мовного розвитку в дітей та шляхи їх корекції: Навчально-методичний посібник. – К.: ІСДО, 1995. – 204 с. Рос. мовою.

Соботович Є.Ф. Вибрані праці з логопедії. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 308 с.

Совершенствование методов диагностики и коррекции нарушений речи у детей с различными вариантами дизонтогенеза: материалы II междунар. науч. конф., посвященной памяти д-ра пед. наук, проф. Р.И.

Лалаевой, 11 декабря 2013г. / под общ. ред. проф. В.Н. Скворцова. – СПб.: ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2013. – 328 с.

107. Состамоинен Т.В. Восточные оздоровительные системы психофизической рекреации. – СПб., 2008. – 450 с.

Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. - Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 1999. – С.16-33.

Сохин Ф.А. Психолого-педагогические основы развития речи дошкольников. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2002. – 224 с.

Спеціальна педагогіка: Понятійно-термінологічний словник / В.І. Бондар, Л.С. Вавіна, А.М. Висоцька, Є.Ф. Соботович та ін. За ред. акад. В.І. Бондаря. – Луганськ: «Альма-матер», 2003.

Супрун М.О. Педагогіка: підручник для духовних і світських закладів освіти / М.О. Супрун. - Київ: КДА, 2018. - 400 с.

Тарасун В.В. Психолого-педагогічні основи превентивного навчання дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку: Авторефер. дис... док. пед. наук. – К., 1999. – 57 с.

Тарасун В.В. Морфофункціональна готовність дітей з особливостями у розвитку дошкільного навчання: діагностика і формування. Монографія. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – 299 с.

Тарасун В.В. Логодидактика. - Київ-2004. К-сть сторінок, 1. MIME-type. MD5. Розмір файлу, 0 MB. Дата викладення: 2008.12.19.

Теорія і практика сучасної логопедії: Зб. наукових праць: Вип. 1. – К.: Актуальна освіта, 2004. – 168 с.

Теорія і практика сучасної логопедії: Зб. наукових праць: Вип. 4. – К.: Актуальна освіта, 2007. – 166 с.

Тищенко В.В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення // Теорія та практика сучасної логопедії: Зб. наукових праць: Вип. – К.: Актуальна освіта, 2007.– С. 3-18.

Тищенко В.В., Рібцун Ю.В. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: Поради батькам. К.: Літера ЛТД, 2006. – 128 с., іл.

Тищенко В.В. Перспективи вивчення особливостей пізнавальної та мовленнєвої діяльності дітей з ДЦП // Сучасні проблеми логопедії та реабілітації. – Суми, 2012. – С. 53-56.

Труды второй международной конференции «Мораль. Здоровье. Мир: Восток- Запад». – СПб., 1996. – 227 с.

Український дефектологічний словник / В.І. Бондар, Л.С. Вавіна, А.М. Висоцька, Є.Ф. Соботович та ін. За ред. акад. В.І. Бондаря. – К.: Милосердя України. – 2001.

Флоренская, Ю.А. Избранные работы по логопедии / Ю.А. Флоренская; сост. Е.Е. Шевцова. – М.: АСТ: Астрель: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. – 223, [1] с., - (Библиотека логопеда).

Харт Лотос. Пришествие. / Лотос Харт. Перевод с английского Ю.В. Добровольского. – К., 2001. – 320 с.

Хватцев М.Е. Логопедия. Работа с дошкольниками. Пособие для логопедов, студ. пед. вузов и родителей. СПб.: КАРО. – 2004. – 272 с.: ил.

Хрестоматия по логопедии (извлечения и тексты): Учебное пособие для студентов высших и средних специальных педагогических учебных заведений: В 2 тт. Т. I / Под ред. Л.С. Волковой и В.И. Селиверстова. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 560 с.: ил.

Хрестоматия по логопедии (извлечения и тексты): Учебное пособие для студентов высших и средних специальных педагогических учебных заведений: В 2 тт. Т. II / Под ред. Л.С. Волковой и В.И. Селиверстова. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 656 с.: ил.

Чиркина Г.В. Методы обследования речи детей: Пособие по диагностике речевых нарушений. - 3-е изд., доп. - М.: АРКТИ, 2003. – 240 с.

Чистякова М.И. Психогимнастика / Под ред. М.И. Буянова. – 2-е изд. - М.: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. - 160 с.

Шевцова, Е.Е. Технологии формирования интонационной стороны речи / Е.Е. Шевцова, Л.В. Забродина. – М.: АСТ: Астрель, 2009. – 222, [2] с. – (Высшая школа).

Шеремет М.К. Актуальні проблеми спеціальної освіти. // Науковий часопис. Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П., 2007.- № 7. – С. 79-81.

Шипицына Л.М., Мамайчук И.И. Детский церебральный паралич. - СПб., Изд-во «Дидактика Плюс», - 2001. – 272 с.

Шри Матаджи Нирмала Деви. Сахаджа йога: Пер. С англ./ Под ред.. Т.С. Грековой. – М.: ИВФ Антал, 1992. – 64с.

Шри Матаджи Нирмала Деви. Метасовременная эпоха. – К., 2003. – 302с., ил.

Шохор-Троцкая (Бурлакова) М.К. Коррекция сложных речевых расстройств. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, В. Секачев, 2000. – 368 с.

Шохор-Троцкая М.К. Стратегия и тактика восстановления речи. Нейропсихологическое введение в логопедию. – М.: Изд-во ЕКСМО-Пресс, В. Секачев, 2001. – 432 с., ил.

Эволюционная неврология раннего детского возраста // Руководство по неврологии раннего возраста / Л.О. Бадалян, Л.Т. Журба, Н.М. Всеволожская. – К., Здоров'я, 1980. С. 5-18.

Эльконин Д.Б. Психология развития: Учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений. М.: Изд. центр «Академия», 2001. – 144 с.

Ярошевский М.Г. Л.С.Выготский: в поисках новой психологии. – СПб.: Международный фонд истории науки, 1993. – 301 с.